

1. Miejsce osób w starszym wieku w strukturze demograficznej mieszkańców Polski (stan obecny i perspektywy)

Starzenie się danego społeczeństwa to proces polegający na wzroście liczby i udziału osób w starszym wieku. Za rozwój tego zjawiska odpowiedzialne są: spadek dzietności, wydłużanie czasu życia oraz przesuwanie się, przez kolejne grupy wieku ludności, roczników wyżowych i niżowych [Holzer, 2003, 139]. Do zmian w strukturze ludności według wieku, w tym przyspieszania bądź spowalniania starzenia się populacji (np. rozpatrywanej w przekroju miasto-wieś) przyczynić się mogą również migracje zarówno wewnętrzne jak i zagraniczne o dużej intensywności. W poniższej części opracowania omówiony został proces starzenia się społeczeństwa polskiego w latach 1960–2002, zmiany obserwowane w tym czasie w strukturze starszego odłamu ludności według wieku i płci oraz w stanie cywilnym i poziomie wykształcenia. Badanie to stanowić będzie podstawę dla kolejnych opracowań w projekcie, poświęconych m.in. szerszemu rozpatrzeniu wybranych przyczyn tego procesu (zmianom w umieralności), miejscu osób starszych w społeczeństwie, gospodarstwu domowym tworzonemu przez tą grupę osób, czy konsekwencjom starzenia się społeczeństwa dla rynku pracy.

1.1. Struktura mieszkańców Polski według wieku — przeszłość i stan obecny

Co szósty Polak przekroczył 60. rok życia (2002 r.), co oznacza, że liczba osób, które przekroczyły umowny próg starości, wynosi 6,5 mln (60% z nich zamieszkuje w miastach). Od roku 1960 udział, jak i liczba osób z tej grupy wieku, wzrosły w skali całego kraju blisko dwukrotnie. Omawiany odsetek pozostawał przy tym w całym badanym okresie (1960–2002) na wyższym poziomie na wsi aniżeli w miastach (tab. 1.1). Liczebnie większa jest obecnie populacja osób mieszkających w miastach niż na wsi – 4,1 mln. Zarówno w miastach, jak

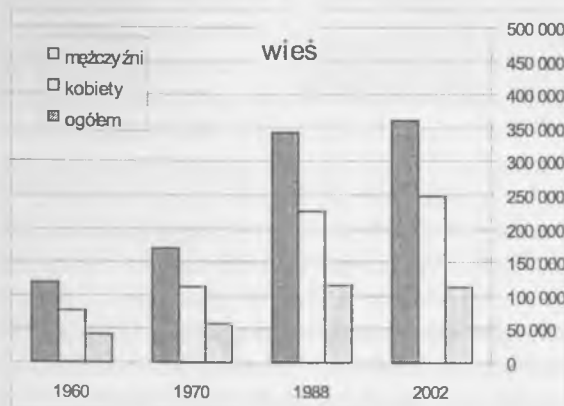
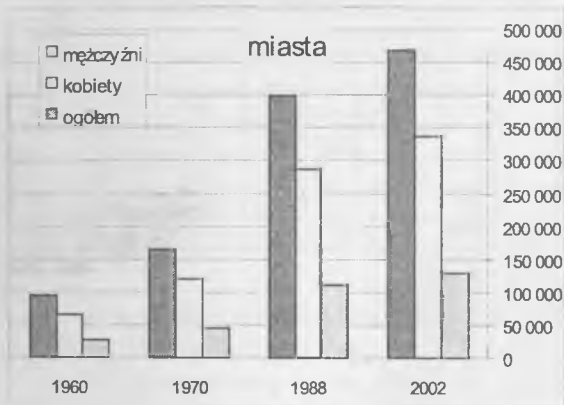
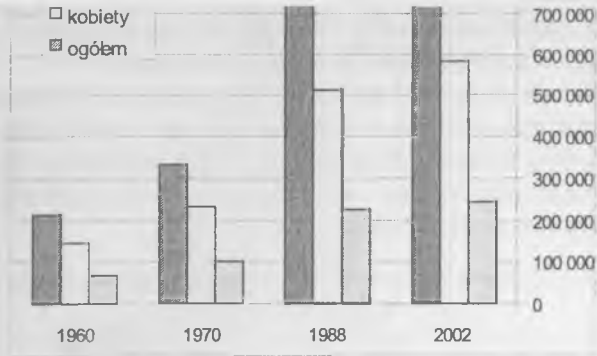
Rok	Ogółem			Miasta			Wieś		
	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem
Udział osób w wieku 60 lat i więcej									
1960	8,0	11,2	9,7	6,9	10,9	9,0	9,0	11,5	10,3
1970	11,0	14,9	13,0	9,5	14,2	11,9	12,6	15,6	14,1
1978	10,9	15,5	13,3	9,2	14,3	11,9	13,0	17,2	15,1
1988	11,9	17,2	14,6	10,5	15,5	13,1	14,0	19,9	16,9
2002	13,9	19,8	17,0	13,7	19,3	16,6	14,2	20,8	17,5
Udział osób w wieku 65 lat i więcej									
1960	4,7	7,1	5,9	4,1	6,9	5,6	5,3	7,2	6,3
1970	6,7	10,0	8,4	5,7	9,5	7,7	7,8	10,5	9,1
1978	8,1	12,1	10,2	6,8	11,2	9,1	9,9	13,4	11,6
1988	7,6	12,0	9,8	6,4	10,7	8,6	9,4	14,1	11,7
2002	9,9	15,3	12,7	9,6	14,6	12,2	10,5	16,5	13,5
Udział osób w wieku poprodukcyjnym									
1960	4,7	11,2	8,1	4,1	10,9	7,6	5,3	11,5	8,5
1970	6,7	14,9	10,9	5,7	14,2	10,1	7,8	15,6	11,8
1978	8,1	15,5	11,9	6,8	14,3	10,7	9,9	17,2	13,5
1988	7,6	17,2	12,5	6,4	15,5	11,2	9,4	19,9	14,6
2002	9,9	19,8	15,0	9,6	19,3	14,7	10,5	20,8	15,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960, 1970, 1978, 1988 i 2002.

Tablica 1.2. Liczba i odsetek osób w wieku 80 lat i więcej w Polsce według miejsca zamieszkania i płci w latach 1960–2002 (w tys. i jako % ludności ogółem)

Rok	Ogółem			Miasta			Wieś		
	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem
Osoby w wieku 80 lat i więcej (w tys.)									
1960	68,8	144,2	213,0	27,6	66,7	94,3	41,2	77,5	118,7
1970	102,4	232,3	334,7	45,0	119,7	164,8	57,3	112,6	170,0
1988	226,4	513,5	739,9	110,6	287,0	397,6	115,8	226,4	342,3
2002	242,7	585,0	827,7	129,3	337,9	467,2	113,4	247,1	360,6
Odsetek osób w wieku powyżej 80 lat									
1960	0,5	0,9	0,7	0,4	0,9	0,7	0,6	1,0	0,8
1970	0,6	1,4	1,0	0,6	1,3	1,0	0,7	1,4	1,1
1988	1,2	2,6	2,0	1,0	2,4	1,7	1,6	3,1	2,3
2002	1,3	3,0	2,2	1,2	2,7	2,0	1,6	3,4	2,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960, 1970, 1978, 1988 i 2002.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960, 1970, 1978, 1988 i 2002
 Rys. 1.1. Liczba osób w wieku 80 lat i więcej w latach 1960–2002 według miejsca zamieszkania i płci

i na wsi, blisko co piąta kobieta przekroczyła sześćdziesiąty rok życia, podczas gdy cztery dekady wcześniej tylko jedna na dziesięć kobiet przekroczyła próg wieku emerytalnego. Wśród mężczyzn odsetek sześćdziesięciolatków jest niższy — stanowi ok. 14% (i w miastach, i na wsi), ale podobnie jak w przypadku kobiet wzrósł w ciągu ostatnich 40-stu lat blisko dwukrotnie.

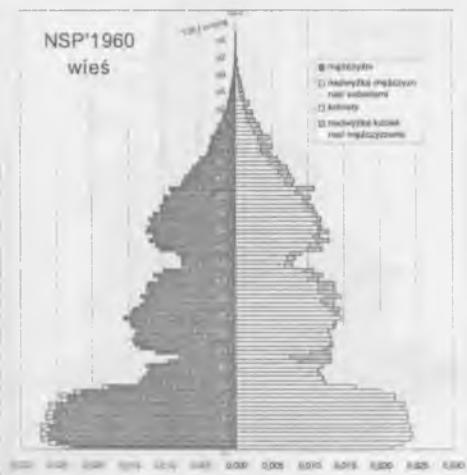
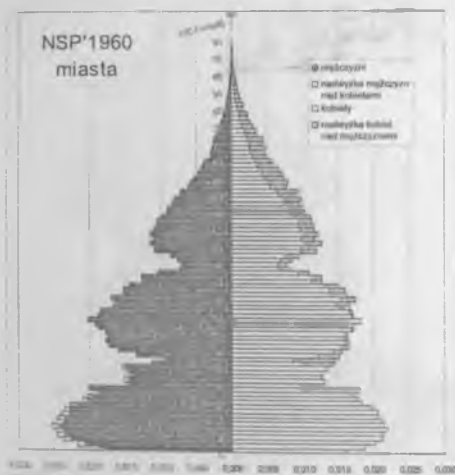
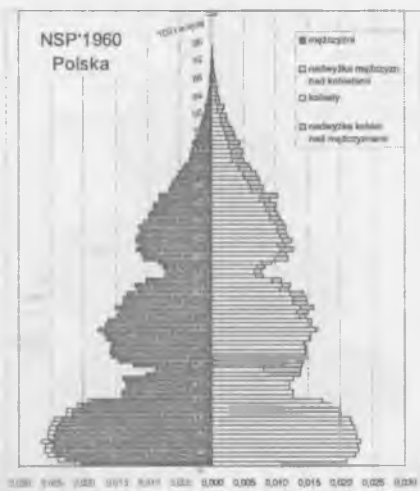
Ze względu na wyższy o 5 lat wiek emerytalny oraz krótsze przeciętne trwanie życia mężczyzn, różnice w udziałach kobiet i mężczyzn w wieku poprodukcyjnym wśród ludności Polski są jeszcze znaczniejsze. Prawie dwukrotnie częściej niż mężczyźni kobiety znajdują się w wieku poprodukcyjnym i to bez względu na miejsce zamieszkania.

Tablica 1.3. Udział osób w wieku 80 lat i więcej wśród osób w wieku 60 lat i więcej w latach 1960–2002 (w %)

NSP	Ogółem			Miasta			Wieś		
	mężczyźni	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	kobiety	ogółem
1960	6,2	8,6	7,6	6,1	8,4	6,1	8,4	8,6	7,6
1970	5,9	9,1	7,7	5,9	9,3	5,9	9,3	9,1	7,7
1988	11,3	15,5	13,8	10,3	15,4	10,3	15,4	15,5	13,8
2002	10,9	16,2	14,1	9,4	15,0	9,4	15,0	16,2	14,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960, 1970, 1978, 1988 i 2002.

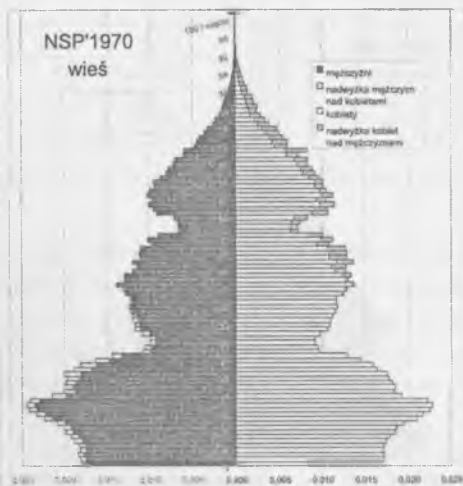
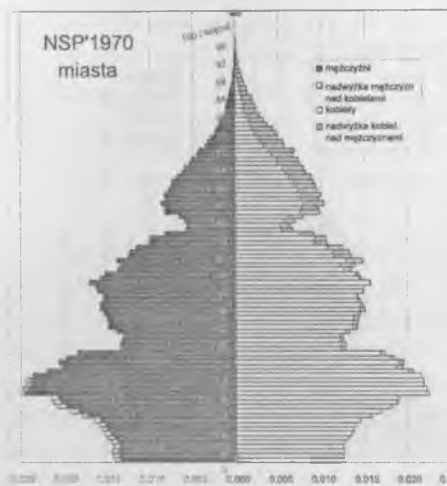
Na podstawie danych pochodzących ze spisów powszechnych można stwierdzić istotny wzrost tak liczby, jak i udziałów osób starszych w całej populacji Polski. O ile w roku 1960 osób, które przekroczyły 80. rok życia, było w Polsce nieco ponad 200 tys., to na początku XXI ludzie w mocno zaawansowanym wieku mogliby załudnić miasto wielkości Łodzi (ich liczba wynosiła w momencie spisu z 2002 roku 827 tys.). W miastach liczba osób w tym wieku wzrosła w badanym okresie pięciokrotnie, na wsi zaś trzykrotnie i wspomniany przyrost był silniejszy wśród kobiet aniżeli mężczyzn. Odsetek osób najstarszych wzrósł z 0,7 do 2,2%, zaś dynamika była podobna w przypadku mężczyzn jak i kobiet. O ile wśród kobiet, te które przekroczyły 80. rok życia stanowią 3%, o tyle wśród mężczyzn ci w najbardziej podeszłym wieku występują ponad połowę rzadziej (1,3% wszystkich mężczyzn). O połowę niższa częstość występowania wśród mężczyzn osób najstarszych jest zjawiskiem utrzymującym się od początkowego momentu badania, tj. 1960 r. Osoby z wyróżnionej grupy wieku z podobną częstością spotykane są w miastach, jak i na wsi — nieco częściej na wsi, tak wśród mężczyzn, jak i kobiet (por. tab. 1.2). Należy jednak zwrócić uwagę, że o ile w miastach oraz wśród kobiet na wsi, ze spisu na spis odsetek osób powyżej 80. roku życia ciągle wzrastał o tyle w przypadku mężczyzn mieszkających na wsi ich udział na przestrzeni 14 lat nie zmienił się.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z roku 1960.

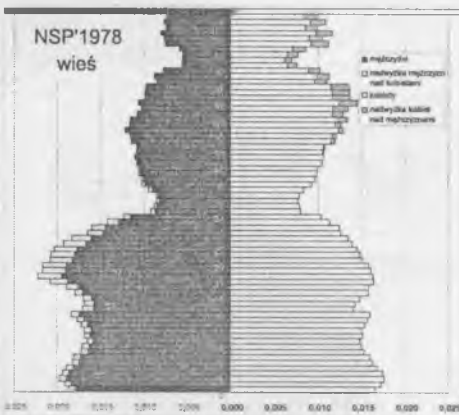
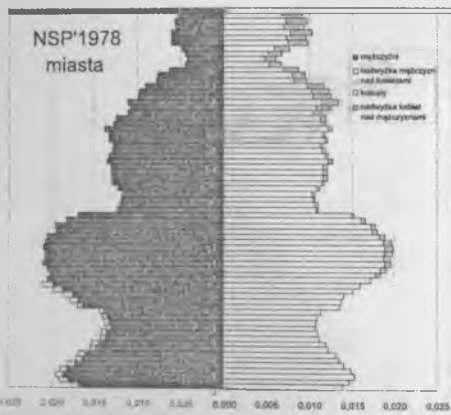
Rys. 1.2. Struktura ludności według wieku, płci i miejsca zamieszkania (odsetki ludności w danym wieku według płci) według NSP'1960

Jak już sygnalizowano w omawianym okresie wzrosły liczby i udziały osób starszych, jak i najstarszych. Osoby najstarsze stanowią blisko ósmą część osób powyżej 60. roku życia, ale w ostatnich 14 latach (1988–2002) tylko wśród kobiet mieszkających na wsi odsetek ten nieznacznie zwiększył się (tab. 1.3). Przyczyny tego zostaną przedstawione w rozdziale P. Szukałskiego.

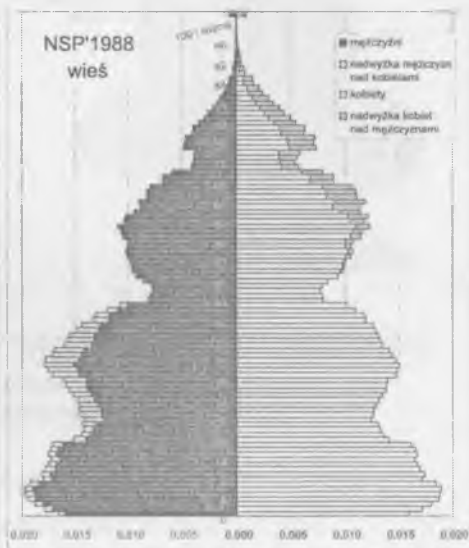
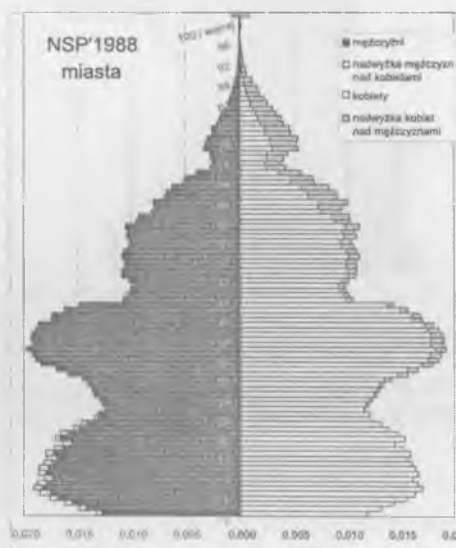
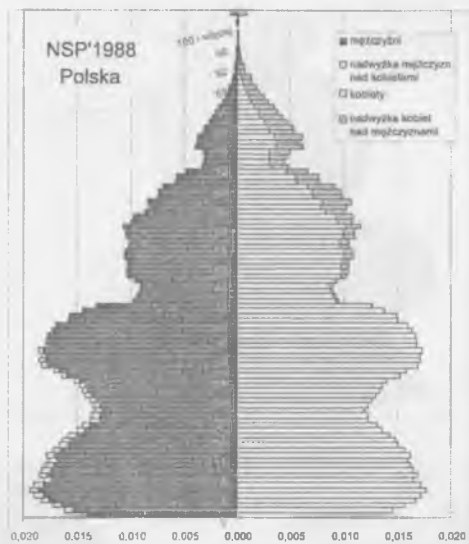
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z roku 1970.

Rys. 1.3. Struktura ludności według wieku, płci i miejsca zamieszkania (odsetki ludności w danym wieku według płci) według NSP'1970

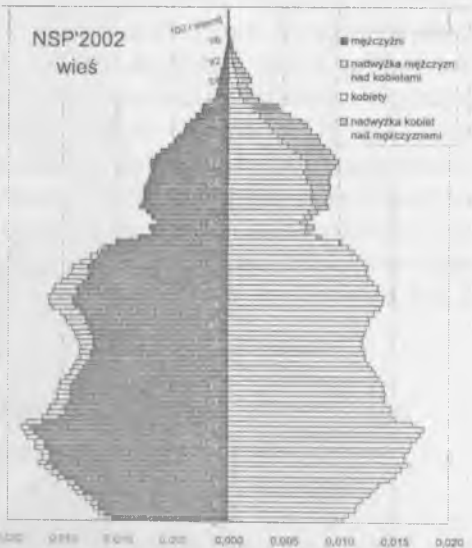
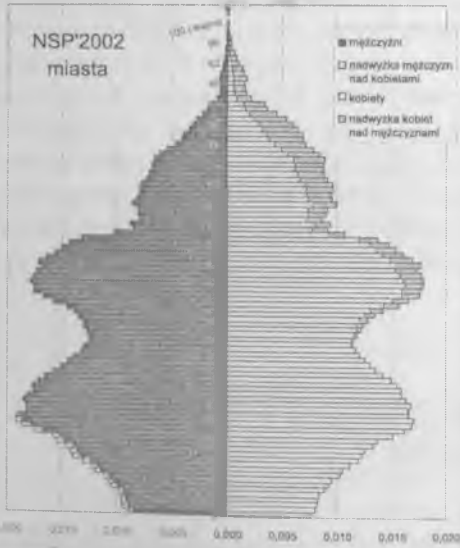
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z roku 1978.

Rys. 1.4. Struktura ludności według wieku, płci i miejsca zamieszkania (odsetki ludności w danym wieku według płci) według NSP'1978

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z roku 1988.

Rys. 1.5. Struktura ludności według wieku, płci i miejsca zamieszkania (odsetki ludności w danym wieku według płci) według NSP'1988

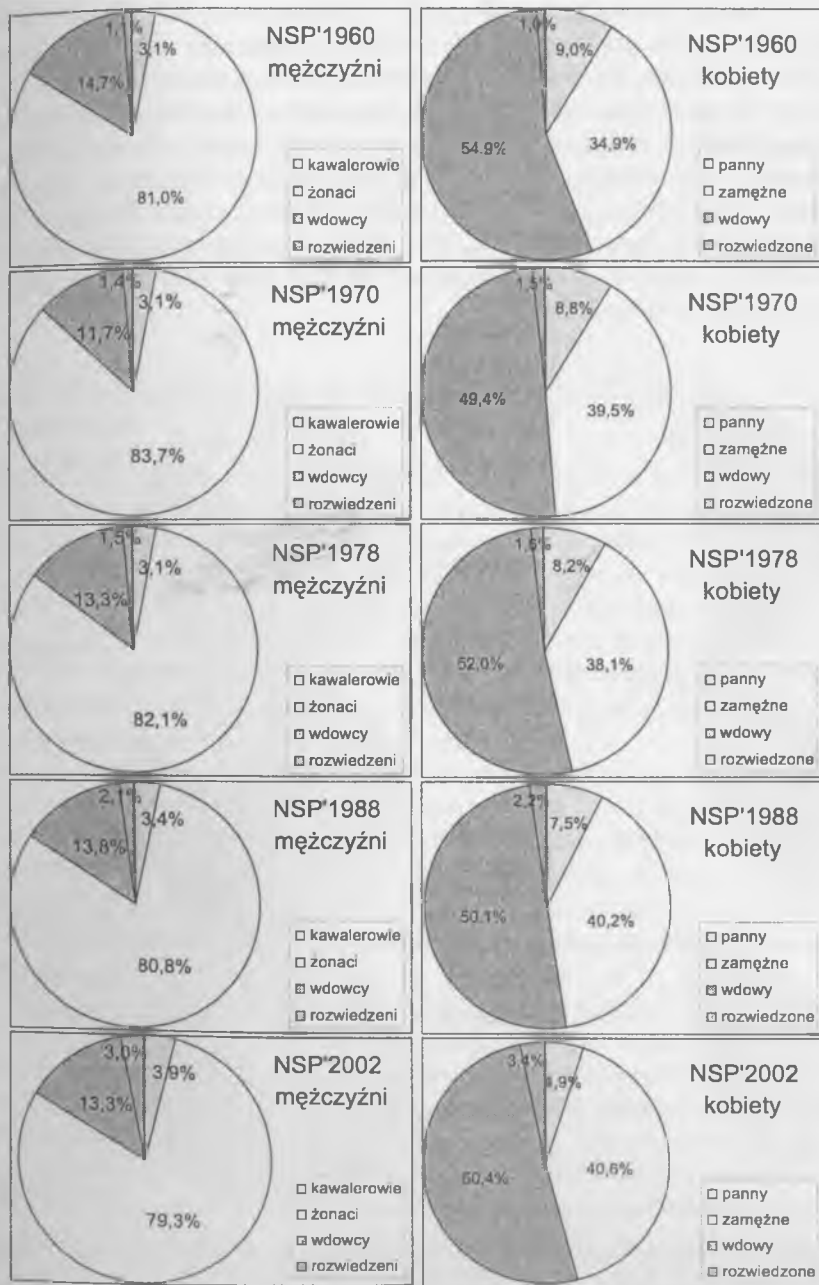
Zródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z roku 2002

Rys. 1.6. Struktura ludności według wieku, płci i miejsca zamieszkania (odsetki ludności w danym wieku według płci) według NSP'2002

Na skutek zmian w procesach rodności i umieralności zachodzą głębokie przeobrażenia w strukturze wieku ludności. Obserwując graficzny obraz struktury wieku ludności Polski w badanych momentach spisowych — piramidy wieku — możemy stwierdzić, jakiego typu były te przemiany. W roku 1960 struktura ludności według wieku miała charakter progresywny (według J. Z. Holzera [2003, s. 134] mieliśmy do czynienia ze społeczeństwem młodym o stosunkowo dużej, rosnącej z roku na rok, liczbie urodzeń, którego cechą charakterystyczną jest stały wzrost ludności, rys. 1.2). Było to związane przede wszystkim z powojenną kompensacją urodzeń niezrealizowanych w związku z działaniami wojennymi II Wojny Światowej. Realizacja tych urodzeń spowodowała wystąpienie wyżu demograficznego — roczników urodzonych głównie w latach 50-tych. Demograficzne konsekwencje I i II Wojny Światowej były widoczne przez wszystkie powojenne dziesięciolecia i znajdują odbicie w dzisiejszej strukturze ludności według wieku. Osiąganie przez liczniejsze roczniki powojennego wyżu demograficznego oraz mniej liczne roczniki urodzone w czasie obu wojen wieku rozrodczego znalazło odbicie w bardziej lub mniej licznych kohortach ich dzieci (echa wyżu i niżu demograficznego). W dużej mierze struktura ludności ukształtowana w okresie wojennym i powojennym wpłynęła na dalsze procesy demograficzne. Jednakże na obecną strukturę ludności według wieku oddziałują także z jednej strony zmiany w umieralności, z drugiej zmiany w zachowaniach prokreacyjnych. Konsekwencją tych drugich — m.in. opóźniania decyzji o wydaniu na świat potomstwa, jak i zmniejszenie przeciętnej liczby dzieci rodzonych przez kobietę — jest spadek liczby urodzeń mimo korzystnej w ostatnich latach struktury ludności według wieku (w wieku rozrodczym znalazły się w ostatnich latach liczniejsze roczniki echa wyżu demograficznego drugiej połowy lat 70. i początku lat 80.; rys. 1.2–1.6).

1.2. Osoby starsze i najstarsze według stanu cywilnego, płci i miejsca zamieszkania

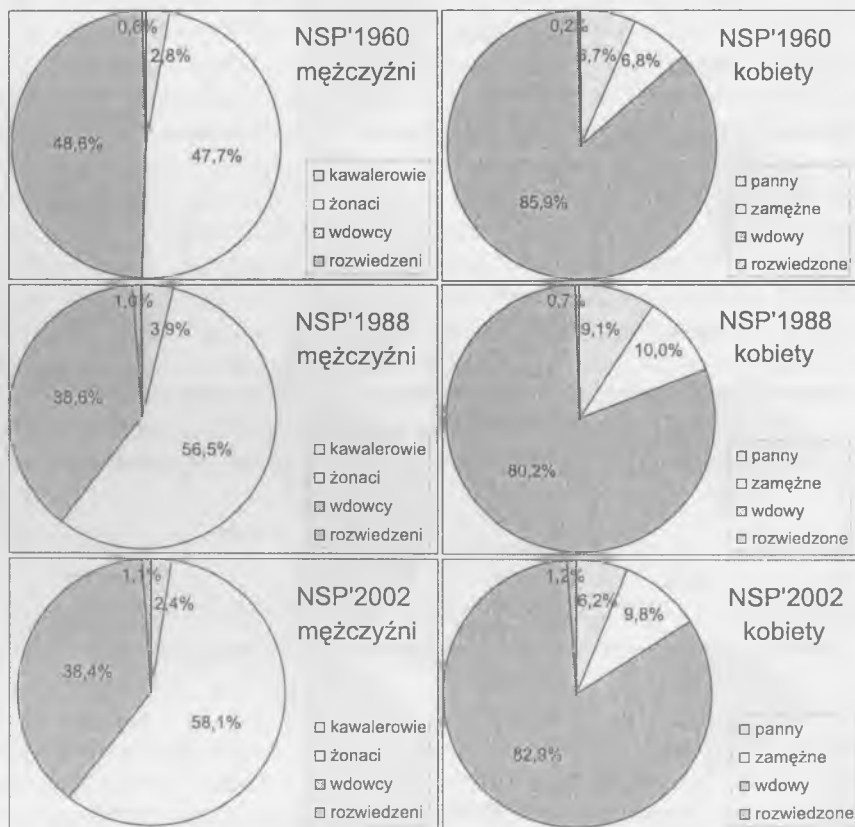
Mimo wyraźnego wzrostu liczby i udziału osób w starszym wieku nie odnotowano radykalnych zmian w tej grupie według stanu cywilnego. Wśród kobiet po 60. roku życia przeważają wdowy — stanowiły one we wszystkich momentach badań spisowych około połowy całkowitej liczby. W przypadku najstarszych kobiet osiem na dziesięć było wdowami. Kobiety zamężne stanowią wśród kobiet po sześćdziesiątce drugą co do wielkości grupę. Ich odsetek w tej grupie wieku wzrósł w ciągu 40 lat z 35% do ponad 40%. Wśród najstarszego odłamu starszych kobiet tylko co dziesiąta w roku 2002 pozostawała w związku małżeńskim — co

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960, 1970, 1978, 1988 i 2002.

Rys. 1.7. Osoby po 60 roku życia według stanu cywilnego, płci i miejsca zamieszkania w latach 1960–2002 (w %)

stanowi 3 punkty procentowe więcej niż w 1960 r., ale mniej niż w roku 1988. Wśród kobiet, które przekroczyły 60. rok życia, zmniejszył się odsetek panien (z ok. 9% w 1960 do 4,9% w 2002), ale wśród starszej części tej grupy (powyżej 80 lat) nie dało się określić w jakim kierunku zmiany te przebiegają (rys. 1.7 i 1.8). Trwałym trendem wydaje się natomiast wzrost udziału kobiet rozwiedzionych — w ostatnich 40-stu latach trzykrotny wśród kobiet powyżej 60. roku życia (1% w 1960 r., 2,2% w 1988 i 3,4% w 2002 r.), a sześciokrotny u kobiet najstarszych (od 0,2% w 1960 do 1,2% w 2002), co wiąże się przede wszystkim ze wzrostem w badanym okresie częstości występowania osób rozwodzących się w poszczególnych subpopulacjach.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960, 1970, 1978, 1988 i 2002.

Rys. 1.8. Osoby po 80. roku życia według stanu cywilnego, płci i miejsca zamieszkania w latach 1960–2002 (w %)

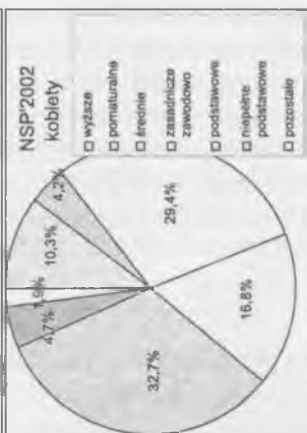
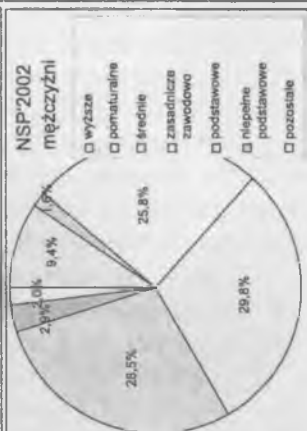
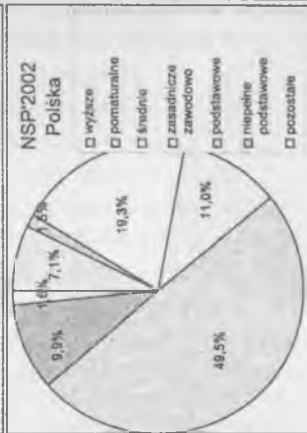
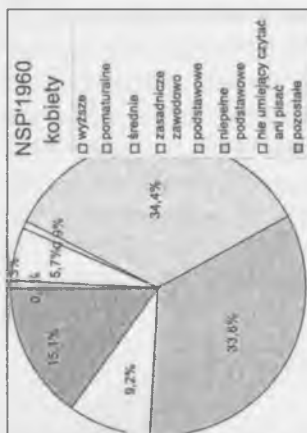
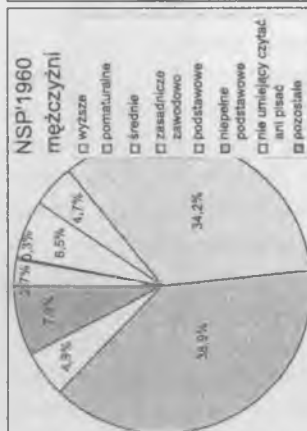
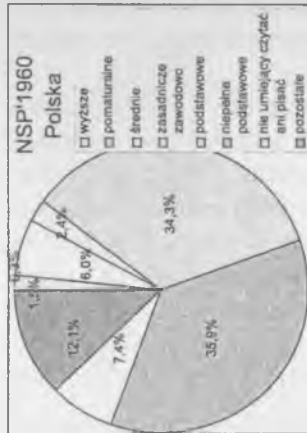
Wśród starszych mężczyzn największą grupę stanowią żonaci. W całym badanym okresie przynajmniej 8 na 10-ciu pozostawało w związku małżeńskim, a wśród najstarszego odłamu odsetek ten wzrósł od blisko 50% do prawie 60%, głównie kosztem zmniejszenia się w tej subpopulacji wdowców. Podobnie jak w przypadku kobiet, trzykrotnie częściej niż na początku lat 60. spotyka się wśród osób starszych rozwiedzionych (1,1% w 1960, 2,1% w 1988 i 3,0% w 2002 r. wśród mężczyzn którzy przekroczyli 80. rok życia wzrost z 0,6% w 1960 do 1,1% w 2002 r.), ale stanowią oni rzadkość (rys. 1.7 i 1.8).

1.3. Osoby starsze według wykształcenia

Radykalna zmiana nastąpiła wśród osób powyżej 60. roku życia pod względem wykształcenia. O ile 40 lat wcześniej ponad 3/4 osób z badanej grupy nie przekroczyło poziomu wykształcenia podstawowego (ponad 7% było analfabetami), to w 2002 odsetek ten zmniejszył się do 60%. Jest on nadal wysoki, należy jednak zauważyć, że w tej grupie przeważają osoby z wykształceniem pełnym podstawowym, a wcześniej stanowiły one 44%. Z 2,4% do 11% w latach 1960–2002 wzrósł odsetek osób legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym, z 6% do 19,3% z średnim, z 0,3% do 1,5% z pomaturalnym, i z 1,5% do 7,1% z wyższym.

W latach 60. kobiety były gorzej wykształcone niż mężczyźni. Prawie czterokrotnie częściej mężczyźni legitymowali się wykształceniem wyższym, podobnie sytuacja kształtowała się w przypadku wykształcenia pomaturalnego. Kobiety rzadziej kończyły szkoły średnie. Po zasadniczej szkole zawodowej wśród osób po 60. roku życia było równie mało kobiet jak tych z wykształceniem wyższym. Prawie dwukrotnie częściej niż mężczyźni kobiety nie umiały czytać.

Obecnie w grupie osób starszych kobiety są przeciętnie lepiej wykształcone niż mężczyźni. Co dziesiąta z kobiet posiada wykształcenie wyższe (9,4% mężczyzn), ponad 2,5-krotnie wyższa jest częstość posiadania wykształcenia pomaturalnego. Częściej niż mężczyźni kobiety z omawianej grupy wieku ukończyły szkoły średnie (29% do 26%). Wśród mężczyzn częstsze było kończenie szkół zasadniczych zawodowych (30%, wśród kobiet — 17%). Więcej kobiet niż seniorów płci męskiej z badanej subpopulacji poprzestało na wykształceniu podstawowym (1/3 kobiet, 28,5% mężczyzn), albo nawet nie osiągnęło pełnego wykształcenia podstawowego (4,7% kobiet, 2,9% mężczyzn) (rys. 1.9).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych spisowych z lat 1960 i 2002.

Rys. 1.9. Osoby po 60. roku życia według poziomu wykształcenia i płci, rok 1960 i 2002

1.4. Regionalne zróżnicowanie struktur ludności według wieku i płci w województwach w roku 1973 oraz 2002

Zmiany podziału administracyjnego, które miały miejsce kilkakrotnie w wojennej historii Polski, utrudniają, a częstokroć uniemożliwiają, dokonywanie porównań przeobrażeń wszelkich procesów społecznych, w tym i demograficznych. Analizę zróżnicowania struktur według wieku w podziale na województwa przeprowadzono dla lat 1973 i 2002 ze względu na zbliżoną liczbę województw w tych latach (w 1973 — 17 województw, plus 5 miast na prawach województw, które nie zostały objęte analizą, w 2002 — 16 województw). Ponieważ obszary zajmowane przez obecne województwa różnią się nie tylko nazwą, ale i zasięgiem, porównując zmiany w omawianym zjawisku w czasie skupię się jedynie na przybliżonym położeniu porównywanych terytoriów.

Tablica 1.4. Odsetki osób w wieku powyżej 60. roku życia według województw w 1973 r. (jako % ludności ogółem)

Województwo	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
				ogółem	ogółem
Białostockie	15,5	13,7	17,1	12,0	17,7
Bydgoskie	14,0	11,8	16,0	13,9	14,0
Gdańskie	11,1	9,5	12,7	11,1	11,3
Katowickie	13,6	10,7	16,3	13,2	14,8
Kieleckie	15,1	13,2	16,9	11,7	16,9
Koszalińskie	9,1	7,9	10,3	8,7	9,5
Krakowskie	14,7	12,6	16,6	12,6	15,7
Lubelskie	15,5	13,6	17,4	11,5	17,5
Łódzkie	16,3	14,4	18,1	14,1	17,6
Olsztyńskie	9,7	8,2	11,1	9,1	10,1
Opolskie	12,3	9,9	14,6	10,2	14,1
Poznańskie	15,4	13,2	17,5	14,4	16,1
Rzeszowskie	15,3	13,3	17,2	12,7	16,4
Szczecińskie	8,5	7,0	9,9	8,0	9,5
Warszawskie	14,8	12,7	16,9	13,1	15,9
Wrocławskie	9,5	8,2	10,8	8,5	10,9
Zielonogórskie	10,1	8,7	11,5	8,7	12,0

Zródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z *Rocznika Demograficznego 1974*.

W roku 1973 w wieku powyżej 60 lat było blisko 13,7% ludności Polski; wśród kobiet odsetek ten był wyższy — wynosił 15,7%, wśród mężczyzn niższy — 11,4%. Występowało w tym względzie zróżnicowanie przestrzenne. W woje-

wództwie szczecińskim osoby w tym wieku stanowiły 8,5% (poniżej 10% jeszcze tylko w województwach: koszalińskim, wrocławskim i olsztyńskim), zaś w województwie łódzkim niemalże dwukrotnie więcej, bo 16,3% (powyżej 15% odsetek ten występował także wśród ludności województw kieleckiego, rzeszowskiego, poznańskiego, białostockiego i lubelskiego). Sytuacja taka miała miejsce w przypadku kobiet, jak i mężczyzn, ale odsetki kobiet, które przekroczyły 60. rok życia we wszystkich województwach były wyższe (zakres udziałów 9,9–18,1%) aniżeli wśród mężczyzn (7,0–14,4%). Wyższe udziały badanej grupy ludności występowały na terenach wiejskich (9,5–17,7%) niż w miastach (8–14,4%). Niezależnie od charakteru miejsca zamieszkania i płci starszymi strukturami ludności charakteryzowały się (posiadały wyższe odsetki osób w starszym wieku) województwa: łódzkie, kieleckie, rzeszowski, poznańskie, białostockie, lubelskie, poznańskie, zaś relatywnie młodymi: szczecińskie, koszalińskie, wrocławskie, olsztyńskie, zielonogórskie (tab. 1.4).

Tablica 1.5. Odsetki osób w wieku powyżej 80. roku życia według województw w 1973 r.
(jako % ludności ogółem)

Województwo	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
				ogółem	ogółem
Białostockie	1,5	1,0	1,9	1,1	1,7
Bydgoskie	1,2	0,7	1,6	1,2	1,1
Gdańskie	0,9	0,6	1,1	0,8	0,9
Katowickie	1,0	0,6	1,5	1,0	1,1
Kieleckie	1,2	0,8	1,6	1,0	1,3
Koszalińskie	0,7	0,5	0,9	0,6	0,8
Krakowskie	1,1	0,7	1,4	1,1	1,1
Lubelskie	1,2	0,8	1,6	1,0	1,4
Łódzkie	1,3	0,9	1,8	1,2	1,4
Olsztyńskie	0,8	0,5	1,0	0,7	0,8
Opolskie	1,0	0,6	1,3	0,8	1,2
Poznańskie	1,3	0,8	1,8	1,3	1,3
Rzeszowskie	1,0	0,7	1,4	1,0	1,0
Szczecińskie	0,6	0,4	0,8	0,5	0,8
Warszawskie	1,3	0,8	1,7	1,2	1,3
Wrocławskie	0,7	0,4	0,9	0,6	0,7
Zielonogórskie	0,8	0,5	1,0	0,5	1,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z *Rocznika Demograficznego 1974*.

Zróznicowanie udziałów osób z najstarszej grupy ludności — powyżej 80 lat — kształtowało się podobnie jak osób powyżej 60. roku życia. W skali kraju odsetki osób z grupy osób powyżej 80. roku życia wynosiły od 0,6% w województwie szczecińskim do 1,5% w białostockim (tab. 1.5). Bardziej szczegółowa ana-

liza wskazuje, że najwięcej osób najstarszych względem pozostałej ludności występowało na wsiach wśród kobiet zamieszkałych w województwie białostockim (2,1%, w miastach maksymalnie 1,8% w województwie poznańskim), najniższe udziały, wynoszące 0,2%, występowały wśród mężczyzn zamieszkałych w miastach województwa zielonogórskiego.

Proces starzenia się społeczeństwa Polski widoczny jest nie tylko w skali kraju, ale również w przekrojach miasto-wieś. Analizując skalę tychże zmian na poziomie województw dostrzega się wzrost odsetków ludności tak po 60., jak i po 80. roku życia, wśród ludności Polski ogółem, wśród mężczyzn i kobiet, w miastach i na wsi. Najniższy odsetek ludności starszej w roku 2002 był w województwie warmińsko-mazurskim i lubuskim (poniżej 15%), najwyższy — bliski 19% — w województwie łódzkim i świętokrzyskim. Tak wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn, najmłodsze struktury według wieku miały województwa warmińsko-mazurskie, pomorskie i lubuskie (udział kobiet po 60. roku życia wynosił poniżej 18%, wśród mężczyzn niespełna 12%). W województwie łódzkim, opolskim, dolnośląskim, podlaskim, lubelskim i mazowieckim kobiety w starszym wieku stanowiły ponad jedną piątą wszystkich mieszkanek (w łódzkim 22,5%). Najwyższe udziały mężczyzn po 60. roku życia — ponad 15% wystąpiły, obok wymienionych województw, w województwie świętokrzyskim.

Tablica 1.6. Odsetki osób w wieku powyżej 60. roku życia według województw w 2002 r. (jako % ludności ogółem)

Województwo	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
				ogółem	ogółem
Dolnośląskie	17,0	13,5	20,3	17,4	16,2
Kujawsko-pomorskie	15,9	13,0	18,6	16,1	15,5
Lubelskie	18,2	14,9	21,3	14,8	21,2
Lubuskie	14,9	11,9	17,8	14,9	15,0
Łódzkie	19,0	15,2	22,5	18,2	20,5
Małopolskie	16,9	14,0	19,7	17,3	16,6
Mazowieckie	18,5	15,2	21,5	18,4	18,8
Opolskie	17,2	14,1	20,1	16,1	18,4
Podkarpackie	16,4	13,5	19,1	14,5	17,6
Podlaskie	18,3	15,3	21,0	14,6	23,5
Pomorskie	15,3	12,7	17,8	16,5	12,6
Śląskie	17,0	14,2	19,7	16,8	17,8
Świętokrzyskie	18,7	15,3	21,9	16,6	20,5
Warmińsko-mazurskie	14,8	11,9	17,5	14,7	14,9
Wielkopolskie	15,4	12,5	18,0	15,7	14,9
Zachodniopomorskie	15,4	12,5	18,1	15,9	14,2

Zródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z *Rocznika Demograficznego 2003*.

Biorąc pod uwagę cały ten okres, dopiero w latach 90-tych tempo starzenia się ludności miast zaczęło być szybsze niż mieszkańców wsi. W 2002 r. w 6 województwach (por. tab. 1.6) udział osób po 60 roku życia był wyższy w miastach aniżeli na wsi. Najmłodsze pod względem demograficznym były miasta województw: podkarpackiego, podlaskiego, lubelskiego i warmińsko-mazurskiego, zaś najstarsze łódzkiego, mazowieckiego i dolnośląskiego. Na wsi wyraźnie młodszą strukturę ludności posiadało województwo pomorskie, najstarszą — podlaskie (tab. 1.6).

W badanym przedziale czasu zwiększyły się nie tylko udziały osób starszych wśród ludności Polski, ale także najstarszego jej odłamu, czyli osób, które ukończyły 80 lat. W 2002 relatywnie najmniej osób w tej grupie wieku było w województwach: zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim, lubuskim, opolskim, dolnośląskim, a także śląskim, najwięcej zaś w świętokrzyskim, łódzkim, lubelskim, a także mazowieckim (tab. 1.7). Najniższe udziały osób z tej grupy wieku występowały wśród mężczyzn z miast województwa opolskiego i podkarpackiego oraz wsi województwa pomorskiego, warmińsko-mazurskiego i mazowieckiego (około 1%), najwyższe wśród kobiet zamieszkałych na wsi województwa podlaskiego (4,7%), lubelskiego, świętokrzyskiego i łódzkiego (4,4%).

Tablica 1.7. Odsetki osób w wieku powyżej 80. roku życia według województw w 2002 r. (jako% ludności ogółem)

Województwo	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
				ogółem	ogółem
Dolnośląskie	1,9	1,2	2,6	1,8	2,2
Kujawsko-pomorskie	2,1	1,2	2,9	2,0	2,2
Lubelskie	2,6	1,6	3,5	1,8	3,2
Lubuskie	1,8	1,1	2,4	1,6	2,0
Łódzkie	2,7	1,7	3,6	2,4	3,3
Małopolskie	2,2	1,3	3,0	2,1	2,3
Mazowieckie	2,6	1,6	3,5	2,4	2,9
Opolskie	1,8	1,0	2,6	1,6	2,1
Podkarpackie	2,1	1,3	2,9	1,6	2,4
Podlaskie	2,5	1,7	3,3	1,8	3,6
Pomorskie	1,9	1,1	2,6	2,0	1,6
Śląskie	1,9	1,1	2,8	1,9	2,2
Świętokrzyskie	2,7	1,7	3,6	2,0	3,3
Warmińsko-mazurskie	1,7	1,0	2,3	1,7	1,7
Wielkopolskie	2,2	1,3	3,0	2,1	2,2
Zachodniopomorskie	1,6	1,0	2,2	1,6	1,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z *Rocznika Demograficznego 2003*.

Na terenie całej Polski dostrzegalny jest proces starzenia się ludności, niezależnie od płci, czy miejsca zamieszkania, ale jego poziom zaawansowania jest

zróznicowany przestrzennie. Wiąże się to z wcześniejszym ukształtowaniem struktur demograficznych ludności na skutek powojennych ruchów migracyjnych oraz niejednorodnym przebiegiem zmian w procesie rozrodczości i umieralności, które te różnice mogą dodatkowo pogłębiać.

Starzenie się społeczeństwa świadczy o postępie cywilizacyjnym i w tym sensie jest zjawiskiem niewątpliwie pozytywnym (wydłużanie się trwania życia jako efekt wzrostu poziomu życia i opieki medycznej). Konsekwencje tego procesu — dotyczącego nie tylko społeczeństwa polskiego, ale i innych, nie tylko europejskich, krajów — są różnorodne, stąd i jego ocena nie może być jednoznaczna. Wzrost udziału ludzi w starszym wieku wiąże się m.in. z problemem wydolności systemu emerytalnego na skutek wzrastającej liczby osób pobierających świadczenia w stosunku do liczby osób pracujących, czy rosnącym zapotrzebowaniem na usługi medyczne w związku z rosnącą liczbą osób niepełnosprawnych oraz wymagających opieki lekarskiej i rehabilitacyjnej. Z drugiej strony dzisiejsi sześćdziesięcio-, czy siedemdziesięciolatekowie coraz rzadziej przypominają swoich rówieśników sprzed dwóch, czy więcej dekad. Często są to osoby aktywne zawodowo, w dobrej kondycji zdrowotnej. Postęp medycyny, dbanie o dobrą formę psycho-fizyczną, wzrost aktywności oraz rosnące nastawienie na samorealizację osób starszych powoduje przesuwanie się granicy, którą uznaje się za kres młodości, czy wieku dojrzałego. Te zmiany powodują również, że obraz społeczeństwa z wysokim udziałem osób starych nie musi znacznie odbiegać od obrazu społeczeństwa relatywnie młodego i jego funkcjonowanie może być równie sprawne.

1.5. Perspektywy starzenia się mieszkańców Polski w ujęciu regionalnym

1.5.1. Wprowadzenie

Proces starzenia się społeczeństw, jak już sygnalizowano na wstępie opracowania, rozpatrywany w dowolnej skali przestrzennej pozostaje przedmiotem zainteresowania badaczy od wielu dziesięcioleci. Fundamentalne monografie objaśniające wszechstronnie mechanizm i czynniki narastania tego zjawiska powstały już na początku drugiej połowy ubiegłego stulecia, a pierwsze opracowania na ten temat w ramach poszczególnych dyscyplin badawczych ukazywały się jeszcze wcześniej [zob. m. in. E. Rosset, 1959].

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku badania, rozpoznawania i przewidywania następstw i konsekwencji sygnalizowanego procesu. Ich różnorodność i waga zmieniają się wraz z postępem starzenia się społeczeństwa, gene-

30

rując tym samym nowe obszary badawcze zarówno w zakresie teorii, jak i działań praktycznych. Dodajmy, że ujmując rzecz najprościej, proces starzenia się ludności, w rozumieniu statystycznym, to powiększanie się w czasie liczby i udziałów osób powyżej pewnej granicy wieku, uznawanej za próg starości. Nie analizując zatem po raz kolejny dobrze już rozpoznanych i opisanych w literaturze czynników kształtujących strukturę ludności według wieku, w tym proces starzenia się ludności, przedstawimy, korzystając z ostatnich prognoz demograficznych GUS oraz innych rachunków perspektywicznych, przestrzenne zróżnicowanie udziałów osób starszych, uwzględniając przekroje wojewódzkie oraz miasto, wieś, jak również sytuację w podregionach.

W badaniach procesu starzenia się ciągle dyskusyjna jest kwestia granicy wieku, po osiągnięciu której osoby powinny być zaliczane do starszego odłamu ludności [m. in. Hayflick, 1966, s. 12–13, 108]. Ze względu na cel i tytuł opracowania podział na grupy wieku w ujęciu perspektywicznym przedstawiony został głównie według kryterium ekonomicznego, co pozwoliło wyodrębnić zbiorowość osób w wieku poprodukcyjnym. Inne subpopulacje, np. osób sędziwych (75 lat i więcej) były wydzielane z pominięciem wspomnianego kryterium.

1.5.2. Stopień zaawansowania starości demograficznej w Polsce na tle innych krajów europejskich

Europa jest kontynentem legitymującym się, w porównaniu do innych regionów świata, najwyższymi odsetkami osób w starszym wieku. Polska natomiast, przy każdej przyjmowanej dla celów porównawczych dolnej granicy wieku dla starszego odłamu ludności, zalicza się do grupy krajów europejskich o najniższych udziałach rozpatrywanej subpopulacji. W roku 2003 tylko w Irlandii (11,5) oraz Słowacji (11,4) odsetki osób w wieku 65 lat i więcej były niższe od właściwego dla Polski (13%). Maksymalne w skali kontynentu udziały osób starszych, występujące w tym samym czasie we Włoszech, Grecji, Szwecji, Hiszpanii w każdym przypadku wyraźnie przekraczały 17% (w przypadku Włoch sięgając 19%).

Rachunki perspektywiczne ONZ w średnim lub środkowym wariancie wskazują, że za 20 lat nasz kraj utrzyma miejsce w grupie obszarów o relatywnie najniższym odsetku osób w wieku 65 lat i więcej, z tym że wówczas (w roku 2025) ma on przekraczać 22% [zob. *World Population Prospects. The 2002 Revision*, 2003]. Dodajmy jeszcze, że w liczbach bezwzględnych, według prognozy demograficznej GUS populacja osób w wieku poprodukcyjnym w latach 2002–2025 ma wzrosnąć z 3484 tys. do niemal 6 mln.

1.5.3. Zróżnicowanie udziałów osób w wieku emerytalnym w województwach w perspektywie roku 2030

Ostatnia wielkość podana w poprzednim punkcie, jak i dane zamieszczone w tablicy 1.8 i dalszych dowodzą, że zarówno w skali całej Polski, jak i w poszczególnych województwach w latach 2005–2030 (zwłaszcza zaś w okresie 2010–2025) nastąpi bezprecedensowy, choć regionalnie zróżnicowany przyrost liczby i udziałów ludności w wieku poprodukcyjnym.

Tablica 1.8. Odsetki ludności w wieku poprodukcyjnym w województwach, stan aktualny (r. 2002) i perspektywy do roku 2030

Województwo	% osób w wieku poprodukcyjnym wśród ogółu ludności					
	2002	2005	2010	2015	2020	2030
Dolnośląskie	15,2	15,5	17,3	21,0	24,7	28,6
Kujawsko-Pomorskie	14,0	14,4	16,1	19,2	22,4	26,5
Lubelskie	16,2	16,5	17,6	19,9	22,6	26,3
Lubuskie	13,3	13,6	15,3	18,9	22,6	26,7
Łódzkie	17,1	17,3	18,9	22,0	25,2	28,7
Małopolskie	15,0	15,5	16,7	18,8	21,3	25,3
Mazowieckie	16,6	16,8	18,1	20,7	23,5	26,7
Opolskie	15,0	15,7	17,4	20,2	23,4	28,6
Podkarpackie	14,5	14,9	15,9	18,1	20,7	25,1
Podlaskie	16,3	16,6	17,6	19,5	22,2	27,1
Pomorskie	13,4	13,5	15,7	18,8	21,9	25,6
Śląskie	14,8	15,7	17,8	21,1	24,7	29,3
Świętokrzyskie	16,7	17,0	18,1	20,9	23,9	27,8
Warmińsko-Mazurskie	13,1	13,4	14,8	17,7	21,2	25,8
Wielkopolskie	13,6	13,8	15,4	18,5	21,5	25,3
Zachodniopomorskie	13,6	14,0	15,9	19,6	23,5	27,4
Polska	15,0	15,4	17,0	19,8	22,9	26,9

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2003–2030. GUS, Warszawa 2004; obliczenia własne.

W łódzkim, śląskim, dolnośląskim i opolskim w roku 2030, udziały te zbliżą się do 30%, nigdzie jednak w skali całej jednostki administracyjnej nie przekroczą tej granicy. Inaczej kształtować się będzie w tym względzie sytuacja w przekroju miasto–wieś oraz w mniejszych jednostkach terytorialnych, jakimi są podregiony.

W przypadkach miast odsetki osób w wieku emerytalnym w 2030 r. sięgną lub przekroczą 30% w sześciu województwach (zob. tab. 1.9), tzn.: w dolnośląskim, łódzkim, opolskim, śląskim, świętokrzyskim (maksimum — 32%) oraz w zachodniopomorskim. Cechą charakterystyczną struktury ludności według wieku w miastach poszczególnych województw w perspektywie 25 lat będzie

stosunkowo małe zróżnicowanie udziałów osób w wieku emerytalnym. Obszar zmienności będzie się mieścić, według prognoz GUS, w przedziale 27,8% (wielkopolskie) — 32% (wspomniane już świętokrzyskie).

W roku 2005 w świetle tych samych rachunków prognostycznych względna dyspersja rozpatrywanych udziałów jest znacznie większa (13,5% warmińsko-mazurskie — 17% mazowieckie).

W roku 2030, stanowiącym horyzont czasowy prognozy, odsetki osób w wieku emerytalnym na obszarach wiejskich będą w przypadku każdego województwa wyraźnie niższe niż w miastach (zob. tablica 1.9). Różnice w tym względzie wahać się będą w przedziale 5–8 punktów procentowych. Współcześnie (w roku 2005) sytuacja taka występuje w dziewięciu województwach (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, małopolskie, mazowieckie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie). Wyższa dynamika wzrostu odsetka osób w wieku emerytalnym w miastach niż na wsi obserwowana w ostatnich latach i przewidywana również w najbliższych dziesięcioleciach jest głównie następstwem zmian w migracjach wewnętrznych, pomiędzy miastami a obszarami wiejskimi. Przypomnijmy, że od kilku lat efekt (saldo) migracji na wymienianym kierunku jest ujemny dla miast, podczas gdy jeszcze dwadzieścia lat wcześniej przekraczał 100 tys. osób rocznie. Z obserwacji danych z tablicy 1.9 można wyprowadzić wniosek, że w nieodległej perspektywie czasowej proces starzenia się i jego różnorodne następstwa natury ekonomicznej i społecznej, przy utrzymaniu istniejących obecnie tendencji w obszarze zdarzeń stanowiących ruch naturalny i wędrowną ludność, winny być bardziej odczuwalne dla ludności miast (zwłaszcza tych największych) niż wsi.

Z oczekiwanych konsekwencji procesu starzenia się społeczeństwa wymienić można m. in.:

— zmiany w liczbie i strukturze demograficznej realnych zasobów pracy, które w perspektywie 10–15 lat dopingować mogą osoby na przedpolu emerytury i w młodszych grupach wieku emerytalnego do podtrzymywania aktywności zawodowej,

— utrzymujący się, poczynając od następnej dekady, przez ok. 15 lat skokowy przyrost liczby osób uprawnionych do emerytury,

— wzrost liczby i udziałów gospodarstw domowych jedno i wieloosobowych składających się wyłącznie z osób w starszym wieku, w tym również sędziwych.

Inną konkluzją wynikającą z obserwacji i analizy danych prognostycznych może być wskazanie na malejące z upływem czasu zróżnicowanie udziałów osób w starszym wieku w województwach. Fakt ten już był sygnalizowany. Powodem regionalnego wyrównywania proporcji osób w starszym wieku w perspektywie najbliższych dziesięcioleci będzie szybsze niż w pozostałych jednostkach administracyjnych tempo przyrostu liczby i udziałów tych osób w województwach dotychczas względnie „młodych”, np. w lubuskim i zachodniopomor-

Tablica 1.9. Odsetki ludności w wieku poprodukcyjnym w województwach, w przekroju miasto-wieś, stan aktualny i perspektywy do roku 2030

Województwo	% osób w wieku poprodukcyjnym wśród ogółu ludności											
	2002		2005		2010		2015		2020		2030	
	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
Dolnośląskie	15,6	14,5	16,1	14,1	18,5	14,5	22,8	16,9	26,9	20,0	30,8	24,0
Kujawsko-Pomorskie	14,3	13,7	14,9	13,5	17,5	14,0	21,4	15,9	25,2	18,4	29,6	22,4
Lubelskie	13,0	19,0	14,0	18,7	16,6	18,5	20,7	19,3	24,7	20,7	29,5	23,8
Lubuskie	13,3	13,4	13,8	13,2	16,2	13,8	20,5	16,2	24,7	19,3	29,0	23,3
Łódzkie	16,4	18,4	16,8	18,1	19,3	18,3	23,4	19,6	27,4	21,5	31,7	24,7
Małopolskie	15,4	14,8	16,2	14,8	18,4	15,0	21,7	16,1	25,0	18,0	29,1	22,2
Mazowieckie	16,5	16,8	17,0	16,6	18,9	16,6	22,3	17,9	25,5	19,9	28,7	23,4
Opolskie	14,2	16,1	15,1	16,4	17,9	16,9	21,8	18,5	25,8	20,9	31,0	26,1
Podkarpackie	12,9	15,6	13,7	15,6	16,1	15,8	20,0	16,8	24,3	18,4	29,4	22,5
Podlaskie	13,0	21,1	13,7	20,9	15,7	20,5	18,9	20,5	22,9	21,2	29,0	24,4
Pomorskie	14,6	11,0	15,3	11,0	17,7	11,6	21,5	13,6	25,0	16,2	28,9	20,4
Śląskie	14,7	15,6	15,5	15,9	18,1	16,6	21,9	18,3	26,0	20,6	31,0	24,6
Świętokrzyskie	14,8	18,4	15,7	18,1	18,4	17,9	23,0	19,2	27,4	21,2	32,0	24,8
Warmińsko-Mazurskie	13,1	13,1	13,5	13,1	15,6	13,5	19,5	15,2	23,6	17,7	28,6	22,0
Wielkopolskie	14,0	13,2	14,3	13,0	16,7	13,8	20,5	15,9	23,9	18,4	27,8	22,4
Zachodniopomorskie	14,1	12,7	14,6	12,4	17,2	13,1	21,6	15,5	25,8	15,5	30,0	22,8
Polska	14,8	15,6	15,4	15,4	17,8	15,7	21,6	17,2	25,4	19,3	29,6	23,2

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2003-2030. GUS, Warszawa 2004; obliczenia własne.

skim. W tym samym czasie relatywnie najniższe wskaźniki dynamiki udziałów osób w wieku 60+K/65+M występować będą w województwach zaawansowanej starości w momencie wyjściowym dla prognozy (np. lubelskie, podlaskie, świętokrzyskie).

1.5.4. Osoby w wieku 75 lat i więcej w województwach

Odrębną kwestią w procesie starzenia się ludności jest powiększanie się w populacjach poszczególnych obszarów, w tym przypadku województw, liczebności i proporcji osób sędziwych. Zjawisko to określane bywa niekiedy podwójnym starzeniem się ludności. Dolną granicą wieku dla wymienionej grupy jest 75 lub 80 lat [zob. Szukalski, 2004 s. 3–4]. W tej części opracowania, inaczej niż w przypadku analizy dotyczącej przeszłości, za granicę sędziwej starości przyjęto 75 lat, po to aby pokazać jak w rezultacie falowania struktur znacząco wzrośnie jej udział w roku 2025 i latach następnych. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań z roku 2002 wykazał w Polsce blisko 1,9 mln osób w wieku 75 lat i więcej. Stanowiły one blisko 5% ogółu mieszkańców kraju. W latach 2003–2030 rozpatrywana zbiorowość powiększy się o 115% osiągając, według prognozy GUS 4046 tys. osób. Większość całkowitego przyrostu tej liczby przypadnie na trzecią dekadę tego stulecia (zob. tablica 1.10).

Populacja ta godna jest uwagi i rozpoznania, m. in. dlatego, że jej przedstawiciele generują zadania i potrzeby w zakresie polityki społecznej, opieki zdrowotnej i opieki poza rodzinnej znacznie częściej niż młodszy seniorzy. Ponad 2/3 tej grupy stanowią i będą stanowiły kobiety, najczęściej owdowiałe w znacznej liczbie (około 500 tys. przypadków w roku 2002) tworzące jednoosobowe gospodarstwa domowe. Prawie połowa osób siedemdziesięcioletnich i starszych dotknięta była w roku 2002 niepełnosprawnością. Przyjmując, że natężenie występowania niepełnosprawności według wieku pozostanie w okresie perspektywicznym niezmiennie (biorąc pod uwagę zmiany jakie zaszły w tym względzie w latach 1988–2002, jest to założenie raczej optymistyczne), liczbę osób o różnym stopniu niepełnosprawności wśród mieszkańców kraju w wieku 75 lat i więcej można dla 2030 r. oszacować na poziomie bliskim 2 mln.

Podobnie jak w przypadku ogółu osób w wieku poprodukcyjnym, proporcje grupy mieszkańców powyżej 75 roku życia w województwach będą się z upływem lat wyrównywały. W roku 2002 maksymalny w skali kraju odsetek tych osób odnotowany w woj. świętokrzyskim (5,8%) był o 61% wyższy od minimalnego, występującego w tym czasie w warmińsko-mazurskim (3,6%). Po 28 latach, w roku 2030, różnica względna między wartościami ekstremalnymi w województwach (podkarpackie 9,9%, łódzkie 12,6%) ma wynosić tylko 27% (zob. tablica 1.10).

Tablica 1 10. Liczby i udziały osób sędziwych w populacjach województw w latach 2002, 2020, 2030

Województwo	Osoby w wieku 75 lat i więcej					
	Liczba w tys.	% wśród ogółu ludności	Liczba w tys.	% wśród ogółu ludności	Liczba w tys.	% wśród ogółu ludności
	2002		2020		2030	
Dolnośląskie	143,3	4,9	190,1	6,9	326,7	12,5
Kujawsko-Pomorskie	94,2	4,6	130,1	6,4	216,0	11,1
Lubelskie	124,6	5,7	151,1	7,2	221,9	11,1
Lubuskie	42,5	4,2	58,9	6,0	106,6	11,2
Łódzkie	157,5	6,0	182,0	7,5	286,8	12,6
Małopolskie	158,5	4,9	229,5	6,9	336,0	10,3
Mazowieckie	291,2	5,7	382,2	7,4	590,9	11,7
Opolskie	45,3	4,3	70,3	7,4	100,2	11,6
Podkarpackie	99,4	4,7	135,9	6,5	203,4	9,9
Podlaskie	67,1	5,6	88,6	7,6	124,4	10,9
Pomorskie	91,6	4,2	140,3	6,3	234,9	10,9
Śląskie	206,0	4,4	331,1	7,7	489,9	12,4
Świętokrzyskie	75,6	5,8	90,1	7,4	137,3	11,8
Warmińsko-Mazurskie	51,2	3,6	82,7	5,8	138,2	10,3
Wielkopolskie	154,5	4,6	200,0	5,9	350,7	10,5
Zachodniopomorskie	71,1	4,2	103,1	6,2	183,8	11,6
Polska	1879,5	4,9	2568,6	6,9	4046,0	11,3

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2003–2030, strona internetowa GUS, Warszawa 2004; obliczenia własne. Liczby osób ogółem dla Polski różnią się nieznacznie od ich sumy w województwach.

Wyższe niż międzywojewódzkie zróżnicowanie współczynników starości i sędziwej starości można zaobserwować na poziomie podregionów. Obraz sytuacji w tym względzie został naszkicowany w dalszej części opracowania.

W tym miejscu dodajmy, że w piętnastu województwach w końcu roku 2030 udziały osób z grupy 75 lat i więcej wśród ogółu mieszkańców przekraczać będą 10%. Natomiast najwyższe, ponad dwu i półkrotne przyrosty poziomu omawianych wskaźników wystąpią w latach 2003–2030 w województwach: śląskim, dolnośląskim, opolskim, lubelskim, zachodniopomorskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim — czyli (z wyjątkiem śląskiego) na obszarach ziem zachodnich i północnych kraju.

1.5.5. Sytuacja w podregionach

Podregiony, jako swoiste jednostki terytorialne, wyodrębnione zostały po wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego w 1999 r. Tworzą je najczęściej grupy powiatów, największe miasta kraju (powyżej 500 tys. mieszkańców) bądź grupy miast (Gdańsk–Gdynia–Sopot) oraz w całości dwa województwa (podregiony — opolski i świętokrzyski).

Dla każdego z 45 podregionów opracowana jest i publikowana statystyka ruchu naturalnego i wędrownego ludności. Również ostatnie prognozy demograficzne GUS z roku 2004 opracowane zostały dla powiatów i podregionów. Rachunki te pozwalają bardziej szczegółowo rozpoznać przewidywane zmiany w strukturach demograficznych, w tym proces starzenia się ludności, w jednostkach terytorialnych mniejszych niż województwo. W tabelicy 1.11 przedstawione zostały szeregi wskaźników opisujących udziały osób w wieku poprodukcyjnym, w wieku 65 lat i więcej i 75 lat i więcej dla poszczególnych podregionów w latach 2002, 2010, 2025. Wybór lat 2010 i 2025 dla prezentacji omawianych dalej wielkości jest celowy, gdyż wyznaczają one przedział czasowy, w którym dokonywać się będą bardzo istotne i w dużym stopniu przesądzone zmiany w strukturze wieku mieszkańców poszczególnych jednostek terytorialnych i administracyjnych oraz w skali całego kraju. Głównymi czynnikami sprawczymi spodziewanych przemian będzie osiągnięcie wieku emerytalnego przez roczniki kobiet (wcześniej) i mężczyzn (później o 5 lat) urodzonych w dekadzie 1950–1960 oraz wchodzenie do grupy produkcyjnej osób urodzonych w ostatnim dziesięcioleciu ubiegłego wieku, jak i tych rodzących się w ostatnich latach.

Obserwując wysokość udziałów osób w wieku poprodukcyjnym w roku 2002, najwyższe ich wartości (powyżej 16,5%, przy średniej krajowej w tym roku 15,1) można dostrzec w dwu typach badanych jednostek, mianowicie w podregionach tworzonych przez wielkie miasta (Wrocław 17,4%, Łódź 19,2%, Kraków 16,6%, Warszawa 19,5%, Gdańsk–Gdynia–Sopot 16,6%), a także w jednostkach stosunkowo słabo zurbanizowanych o wysokich udziałach ludności rolniczej na obszarach wiejskich (np. podregiony chełmsko-zamojski 17,3%, białostocko-suwalski 16,7%). W pierwszej z wymienionych grup podregionów wysokie udziały osób w wieku emerytalnym ukształtowały się głównie w rezultacie długotrwałego spadku rozrodczości oraz przechodzenia do coraz starszych grup wieku osób, które we wcześniejszych dekadach imigrowały do miast, w drugiej były następstwem utrzymującego się przez lata intensywnego odpływu migracyjnego młodych osób na obszary bardziej zurbanizowane i uprzemysłowione. Grupę podregionów o relatywnie najniższych (13% i mniej) udziałach osób w wieku poprodukcyjnym w roku 2002 stanowiły: gorzowski 13%, gdański 11,6%, rybnicko-jastrzębski 12,7%, poznański 12,4% oraz pільski 12,4%. Również w tym przypadku zwraca uwagę znaczna różnorodność i odmienność infrastruktury gospodarczej jednostek tworzących, z punktu widzenia wysokości odsetków osób starszych, homogeniczną grupę.

Pod względem udziałów osób w wieku 65 lat i więcej rozkład podregionów jest zbliżony do tworzonych według wysokości odsetków przypadających na grupę poprodukcyjną (zob. tablica 1.11). W przypadku grupy wieku 75 lat i więcej, najniższe jej udziały odnotowano w 2002 r. w podregionach — legnickim i słupskim 3,8%, gdańskim 3,4%, rybnicko-jastrzębskim 3,3% oraz el-

Miejsce osób w wieku 75 lat i więcej w podregionach województwa łódzkiego

ckim 3,9%. Najwyższe zaś w podregionie świętokrzyskim 5,8%, łódzkim 5,7%, ostrołęcko-siedleckim 5,7%, białostocko-suwalskim 5,6% oraz w Łodzi 6,9% i w Warszawie 6,5%. Niskie odsetki osób sędziwych, widać to z podanego zestawienia, występowały na obszarach skolonizowanych i zagospodarowanych w drugiej połowie ubiegłego stulecia przez ludzi młodych, z których stosunkowo nieliczni „dobili” już wieku 75 lat. Relatywnie wysokie udziały osób w najstarszej z rozpatrywanych tu grup w podregionach rolniczych są następstwem wcześniejszego eksodusu z tych terenów ludzi młodych. W Łodzi i w Warszawie udziały rozpatrywanej grupy wśród ogółu mieszkańców ukształtowały się w dużym stopniu w rezultacie utrzymującego się tam typu reprodukcji ludności, którego cechą charakterystyczną była i jest niska rozrodczość, przyczyniająca się do erozji piramidy wieku u jej podstawy. Migracje, zwłaszcza gdy ich efekty były dodatnie dla wymienionych miast, a taka sytuacja utrzymywała się przez całą drugą połowę XX wieku (w przypadku Warszawy występuje nadal), doraźnie powstrzymywały lub spowalniały proces starzenia się populacji w tych miejscowościach.

Wzrost poziomu współczynników, zaprezentowanych w tablicy 1.11 dla kraju i podregionów, w latach 2002–2010 postępował będzie (z nielicznymi wyjątkami) w umiarkowanym tempie. Przyspieszenie zmian w tym względzie będzie miało miejsce w następnej dekadzie doprowadzając w roku 2025 do sytuacji zdecydowanie odmiennej w stosunku do momentu wyjściowego dla prognozy (r. 2002) i to zarówno w ujęciu ilościowym, jak i w obszarze jakościowych następstw postępującego procesu starzenia się populacji, na które już nieco wcześniej zwracaliśmy uwagę.

W roku 2025 co czwarta osoba w Polsce znajdzie się w wieku poprodukcyjnym, częściej niż co piąta w wieku 65 lat i więcej, a co jedenasta będzie miała 75 lub więcej lat. W podregionach o relatywnie najwyższym stopniu zaawansowania starości demograficznej (jeleniogórsko-wałbrzyski, częstochowski, centralny śląski, miasta — Wrocław, Łódź, Kraków, Warszawa, Gdańsk–Gdynia–Sopot, Poznań) udziały osób w wieku poprodukcyjnym przekraczać będą i to niekiedy znacznie — 27% (np. w Łodzi — 31,7%). Grupę jednostek o mniejszym zaawansowaniu starości demograficznej (% osób w wieku poprodukcyjnym 23,5 oraz mniej) w 2025 r. tworzyć będą podregiony: białkopodlaski, nowosądecki, ostrołęcko-siedlecki, radomski, rzeszowsko-tarnobrzeski, krośnieńsko-przemyski, gdański, ełcki, pilski, poznański oraz koniński. Zwraca uwagę fakt, że wymienione jednostki terytorialne (z wyjątkiem podregionu ełckiego i pilskiego) na początku bieżącej dekady legitymowały się niskimi, nie sięgającymi 50%, odsetkami ludności miejskiej.

Obszar zmienności udziałów osób w wieku 75 lat i więcej będzie się mieścić w roku 2025, według wyników omawianej prognozy demograficznej, w przedziale 6,6–11,9% wyznaczonym przez współczynniki dla podregionu gdańskiego oraz Łodzi.

Tablica 1.11. Liczby i odsetki osób w starszych grupach wieku w podregionach, w latach 2002, 2010, 2025

Nazwa podregionu		Liczby (w tys.) i odsetki osób w danej grupie wieku w roku:								
		2002			2010			2025		
		60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+
Polska	1	5765,0	4887,6	1879,5	6430,6	5164,5	2433,3	9254,2	8099,0	3202,3
	%	15,1	12,8	4,9	17,0	13,6	6,4	25,3	22,1	8,7
Jeleniogórsko-walbrzyski	1	211,4	180,7	68,4	221,5	179,0	88,6	333,9	294,2	109,4
	%	15,9	13,6	5,1	17,2	13,9	6,9	27,8	24,4	9,1
Legnicki	1	63,2	52,8	19,0	76,9	58,6	26,5	124,0	109,4	41,8
	%	12,6	10,6	3,8	15,6	11,9	5,4	26,7	23,9	9,0
Wrocławski	1	57,5	49,2	19,5	66,0	51,5	25,0	108,4	78,1	51,5
	%	13,3	11,4	4,5	14,9	11,6	5,7	23,9	17,3	11,6
m. Wrocław	1	111,2	95,0	36,4	124,8	99,5	50,1	167,0	149,4	63,0
	%	17,4	14,9	5,7	19,9	15,9	8,0	29,1	26,1	11,0
Bydgoski	1	142,7	119,8	45,7	165,3	129,2	59,3	246,6	215,7	85,5
	%	14,1	11,8	4,6	16,4	12,8	5,9	25,2	22,0	8,7
Toruńsko-włocławski	1	148,9	125,7	48,6	167,4	132,0	61,6	251,0	219,0	85,2
	%	14,1	11,9	4,6	16,0	12,6	5,9	24,6	21,5	8,4
Białkopodlaski	1	50,7	43,9	18,0	51,2	42,3	21,3	69,2	60,4	23,5
	%	16,2	14,0	5,7	16,7	13,8	6,9	23,2	20,3	7,9
Chełmsko-zamojski	1	113,7	98,6	41,3	116,5	96,3	48,6	155,0	135,4	54,2
	%	17,3	14,8	6,2	18,1	14,9	7,5	25,2	22,0	8,8
Lubelski	1	192,2	163,7	65,5	211,5	172,1	81,4	284,3	248,9	101,9
	%	15,8	13,4	5,4	17,6	14,4	6,8	24,9	21,8	8,9
Gorzowski	1	49,5	41,7	15,5	57,8	44,8	21,1	93,7	82,2	30,8
	%	13,0	11,0	4,1	15,2	11,8	5,5	25,4	21,6	8,3
Zielonogórski	1	85,1	72,1	27,1	96,0	74,5	35,8	152,0	133,2	49,4
	%	13,5	11,5	4,3	15,4	11,9	5,7	25,2	21,3	8,2

Nazwa podregionu		Liczby (w tys.) i odsetki osób w danej grupie wieku w roku:								
		2002			2010			2025		
		60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+
Łódzki	1	155,2	132,4	54,1	169,2	134,7	64,2	234,2	205,1	83,6
	%	16,5	14,1	5,7	18,3	14,6	6,9	26,3	23,0	9,4
Piotrkowsko-skierniewicki	1	139,4	120,1	48,5	148,7	120,2	58,1	208,3	182,5	71,1
	%	15,8	13,6	5,5	17,2	13,9	6,7	25,2	22,0	8,6
m. Łódź	1	150,8	129,7	53,9	160,6	125,4	63,0	203,7	182,1	76,2
	%	19,2	16,5	6,9	21,7	17,0	8,5	31,7	28,4	11,9
Krakowsko-tarnowski	1	212,7	182,0	70,6	234,0	192,7	90,9	338,4	293,1	115,5
	%	15,3	13,1	5,1	16,6	13,7	6,5	23,6	20,5	8,1
Nowosądecki	1	150,9	127,9	47,5	167,5	138,8	64,4	245,7	210,1	83,1
	%	13,8	11,7	4,3	14,8	12,3	5,7	20,7	17,7	7,0
m. Kraków	1	125,4	106,8	40,5	147,2	119,1	55,8	191,3	136,4	59,9
	%	16,6	14,2	5,3	19,5	15,8	7,4	27,8	19,8	8,7
Ciechanowsko-płocki	1	94,7	80,7	32,2	103,9	83,4	40,0	149,5	130,3	51,9
	%	15,0	12,8	5,1	16,6	13,5	6,4	24,4	21,3	8,5
Ostrołęcko-siedlecki	1	118,8	103,1	42,8	122,8	102,1	51,6	170,5	148,8	58,1
	%	15,7	13,6	5,7	16,4	13,6	6,9	22,9	20,0	7,8
Warszawski	1	195,9	166,5	66,4	224,4	180,1	84,0	352,8	307,9	118,6
	%	14,9	12,6	5,0	16,3	13,1	6,1	23,8	20,8	8,0
Radomski	1	114,2	99,0	40,6	120,3	98,9	49,8	169,1	148,1	57,0
	%	15,5	13,4	5,5	16,4	13,5	6,8	23,5	20,6	7,9
m. Warszawa	1	328,4	281,0	109,1	362,5	295,1	148,7	463,1	415,3	180,3
	%	19,5	16,6	6,5	21,6	17,5	8,9	29,2	26,1	11,4
Opolski	1	160,0	132,9	45,3	176,3	144,3	64,7	238,5	206,4	82,3
	%	15,1	12,5	4,3	17,4	14,2	6,7	26,3	22,7	9,1
Rzeszowsko-tarnobrzeski	1	163,1	139,0	52,5	182,1	149,0	70,0	265,3	234,1	94,7
	%	14,1	12,0	4,5	15,7	12,8	6,0	23,1	20,2	8,2

Tablica 1.11. Liczby i odsetki osób w starszych grupach wieku w podregionach,
w latach 2002, 2010, 2025 — cd.

Nazwa podregionu		Liczby (w tys.) i odsetki osób w danej grupie wieku w roku:								
		2002			2010			2025		
		60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+
Krośnieńsko-przemyski	1	141,3	120,7	47,0	151,6	124,7	59,4	214,6	185,3	72,1
	%	15,0	12,8	5,0	16,2	13,3	6,3	23,1	19,9	7,8
Białostocko-suwalski	1	149,2	127,7	50,4	159,2	138,5	71,4	215,6	186,9	76,0
	%	16,7	14,3	5,6	18,0	15,7	8,1	25,4	22,0	9,0
Łomżyński	1	47,8	38,0	16,8	50,5	42,3	21,1	69,8	60,2	24,0
	%	15,3	12,2	5,4	16,5	13,8	6,9	23,5	20,3	8,1
Słupski	1	58,6	49,2	18,2	68,7	53,7	24,6	113,9	99,0	36,7
	%	12,3	10,3	3,8	14,3	11,2	5,1	23,7	20,6	7,6
Gdański	1	110,0	91,8	32,7	129,7	102,3	45,6	222,1	191,2	70,2
	%	11,6	9,7	3,4	13,1	10,3	4,6	21,0	18,0	6,6
Gdańsk-Gdynia-Sopot	1	125,9	106,1	40,7	147,6	117,2	54,9	193,5	173,2	76,1
	%	16,6	14,0	5,4	20,0	15,9	7,4	29,6	26,5	11,6
Częstochowski	1	90,6	78,1	30,3	98,0	79,4	38,2	137,0	120,1	47,3
	%	16,7	14,4	5,6	18,5	15,0	7,2	27,2	23,9	9,4
Bielsko-bialski	1	96,7	80,9	30,4	112,1	90,7	40,9	165,0	143,8	57,6
	%	15,0	12,6	4,7	17,2	13,9	6,3	25,2	22,0	8,8
Centralny śląski	1	433,4	353,5	124,2	500,7	405,8	168,3	684,1	600,3	238,4
	%	14,9	12,2	4,3	18,1	14,7	6,1	28,3	24,8	9,9
Rybnicko-jastrzębski	1	81,9	64,8	21,2	103,5	83,1	31,5	150,6	131,0	53,4
	%	12,7	10,0	3,3	16,5	13,3	5,0	26,4	23,0	9,4
Świętokrzyski	1	216,7	186,9	75,6	229,2	187,1	91,6	314,2	276,3	109,8
	%	16,7	14,4	5,8	18,1	14,8	7,2	26,3	23,1	9,2
Elbląski	1	69,9	59,2	21,6	77,8	61,7	29,4	122,4	106,4	38,8
	%	13,1	11,1	4,1	14,6	11,6	5,5	23,7	20,6	7,5

Nazwa podregionu		Liczby (w tys.) i odsetki osób w danej grupie wieku w roku:								
		2002			2010			2025		
		60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+	60+K/65+M	65+	75+
Olsztyński	1	79,9	66,9	24,3	91,2	72,3	33,7	144,2	124,9	46,6
	%	13,1	10,9	4,0	14,9	11,8	5,5	24,4	21,1	7,9
Ełcki	1	37,3	31,5	11,0	41,3	32,3	15,7	63,3	54,7	20,2
	%	13,1	11,1	3,9	14,7	11,5	5,6	23,3	20,2	7,4
Piłski	1	50,4	42,7	16,6	58,2	44,9	20,6	95,7	83,2	30,9
	%	12,4	10,5	4,1	14,3	11,0	5,1	23,5	20,4	7,6
Poznański	1	140,4	119,0	47,1	164,7	125,7	57,9	280,8	243,0	90,8
	%	12,4	10,5	4,1	13,9	10,6	4,9	22,5	19,5	7,3
Kaliski	1	112,9	96,0	38,7	125,6	98,3	46,0	187,8	163,4	64,3
	%	14,1	12,0	4,8	15,7	12,3	5,7	23,6	20,5	8,1
Koniński	1	60,3	51,1	20,5	68,2	53,7	25,1	101,3	88,3	35,0
	%	13,8	11,7	4,7	15,7	12,3	5,8	23,4	20,4	8,1
m. Poznań	1	93,8	79,6	31,8	106,1	81,9	39,4	140,2	125,1	53,7
	%	16,3	13,8	5,5	18,9	14,6	7,0	27,5	24,6	10,5
Szczeciński	1	153,0	129,9	46,8	175,3	136,6	64,5	272,6	240,2	89,6
	%	13,9	11,8	4,2	16,0	12,5	5,9	26,1	23,0	8,6
Koszaliński	1	79,0	66,7	24,2	92,5	71,9	33,7	149,9	120,2	49,6
	%	13,3	11,2	4,1	15,6	12,1	5,7	25,9	20,7	8,6

1 — liczba osób w danej grupie wieku w podregionie, % — odsetek osób wśród ogółu mieszkańców podregionu. Podregiony przedstawiono w kolejności wynikającej z ich rozkładu w województwach uporządkowanych alfabetycznie.

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2003–2030, CD-ROM, GUS, Warszawa 2004. Obliczenia własne.

Dyspersja rozpatrywanych tu mierników jest w podregionach znacznie większa niż w przypadku województw, a ich poziom zbliżony do górnej granicy obszaru zmienności, podobnie jak w przypadku wcześniej omawianych miar, wystąpi najczęściej w jednostkach silnie zurbanizowanych bądź w miastach tworzących podregiony. Fakt ten, podobnie jak wielkości bezwzględne podawane w tabelicy 1.11, wynika z przyjęcia w ostatnich prognozach demograficznych GUS uzasadnionych założeń o większej kumulacji procesu starzenia się ludności i jego następstw w miastach niż na obszarach wsi.

Opracowania i materiały źródłowe

a) Opracowania

Hayflick L., 1966, *How and why we age*, Ballantine Book, New York.

Holzer J.Z., 2003, *Demografia*, Wyd. VI zmienione, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Rosset E., 1959, *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, PWG, Warszawa.

Szukalski P., 2004, *Osoby sędziwe w Polsce i w krajach Unii Europejskiej. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, „Prace Instytutu Ekonometrii i Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego” 142, seria A, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

b) Materiały źródłowe

Prognoza demograficzna na lata 2003–2030, GUS, Warszawa 2004.

Roczniki Demograficzne z różnych lat okresu 1974–2003, GUS, Warszawa.

World Population Prospects. The 2002 Revision. Volume I: Comprehensive Tables, UN, New York 2003.